

*К.О. Чернова,
канд. істор. наук*

*Kateryna O. Chernova,
Ph.D. in History*

ЕТНОКУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДІАСПОРИ

Abstract. The article analyzes the extent of the ethno-cultural identity among representatives of the Ukrainian diaspora. The complexity of this phenomenon which depends on the ethno-political and ethno-cultural situation in a new homeland is emphasized. It is stated that representatives of the diaspora have preserved, on the whole, a certain community of interests and aspirations.

Вагомість етнокультурної ідентичності як етнічного чинника була і залишається досить суттєвою в будь-якому поліетнічному суспільстві. У сучасному світі спостерігається зростання об'єктивних інтеграційних тенденцій, котрі призводять до послаблення важливості етнічних кордонів та до взаємодії різних сфер сучасного суспільства – економічної, культурної, політичної і т. д. Цей процес, у свою чергу, супроводжується іншим досить-таки стійким зустрічним процесом, своєрідною протидією інтернаціоналізації тих чи інших зв'язків. Така ситуація залишається непростю для етнічних груп – діаспор, котрі виступають меншиною в іноетнічному середовищі і виявляють суперечливі тенденції консолідації та асиміляції своєї спільноти.

За сучасними етнологічними теоріями, всі українці й особи українського походження становлять український етнос, хоча кожній із його складових притаманний різний ступінь етнічної самосвідомості.

Концептуальні дослідження етнічної проблематики діаспор, закономірності й особливості розвитку специфічних соціумів (етнічних спільнот) висвітлюються у працях Е. Сміта, М. Есмана, Ю. Бромлея; вивчення параметрів етнічної спільноти та різноманітні аспекти соціальної адаптації до умов іноетнічного оточення аналізували такі російські етносоціологи, як М. Аствацатурова, Л. Дробіжева, В. Дятлов, Н. Лебедева, З. Левін, А. Мілтарьов, В. Попков, А. Сусоколов, В. Тішков, типологізацію та функції діаспор розробляли Ж. Тощенко та Т. Чаптикова.

Проблеми етнічності діаспори як переселенської меншини досліджуються у працях українських вчених-етносоціологів Л. Ази, О. Антонюка, І. Варзара,

С. Вдовенка, В. Євтуха, О. Майбороди, В. Макара, В. Наулка, О. Нельги, А. Попка, В. Трощинського, М. Шульги та ін.

Мета розвідки: визначити і дослідити процес становлення етнокультурної ідентичності української діаспори, який включає, з одного боку, формування різних варіантів самовизначення в соціальному просторі (так звана соціальна категоризація), а з іншого боку, оцінку групою зовнішніх приписів, їх прийняття (інколи часткове) або відторгнення. Спробуємо зробити це, виходячи з таких тез:

1. Зарубіжні українці є складовою частиною етнонаціонального простору тієї чи іншої країни проживання. На рівень збереження етнічної ідентичності української діаспори впливають етнополітичні, культурні, релігійні та демографічні чинники інооточуючого середовища.

2. Враховуючи ту обставину, що етнокультурна ідентичність національної діаспори є багатомірною, неоднорідною, представники діаспори, як сукупність українського етносу, в цілому зберегли певну спільність інтересів та устремлінь.

Ідентичність у найширшому розумінні – усвідомлення індивідом своєї приналежності до певної спільноти, групи людей, тобто зв'язок особистості із спільністю. Для отримання більш повної картини діаспори особливо важливими є процеси набуття етнокультурної ідентичності, оскільки представники діаспори об'єднуються, перш за все, на основі спільних етнокультурних ознак. Існування ідентичності у групі означає здатність підсилювати, приховувати власні етнорелігійні чи етнокультурні ознаки або маніпулювати з метою створення певного враження та вигод для своєї групи і водночас мінімізувати негативний вплив з боку інших груп. Іншими словами, процес набуття ідентичності спрямований на те, щоб захистити свої інтереси і свій власний спосіб життя. У випадку діаспори це питання носить особливо складний характер, оскільки спосіб життя і сприйняття власної групи постійно перебувають у русі і стані невизначеності. Зокрема, спосіб життя діаспори формується на основі взаємодії трьох акторів відносин: діаспори, країни виходу і приймаючої країни. Як зазначає У. Сафран, “особам, які виявились через різні причини далеко від батьківщини, властиві почуття і форми поведінки, котрі варіюють від досить слабого почуття ідентифікації з батьківщиною до свідомої відданості їй” [1, с. 14]. Такий континуум може проявлятися в таких аспектах, як пам'ять про своє походження, котра по мірі соціальної, культурної та політичної інтеграції в приймаюче суспільство помітно слабшає; взаємозв'язок між чітким уявленням про своє походження та індивідуальною ідентичністю; активна зацікавленість долею своєї батьківщини та подіями, котрі там відбуваються; збереження ключових моментів культурного надбання країни походження (наприклад, мови); регулярні зв'язки зі своїми родичами на батьківщині та надання їм матеріальної допомоги; політика країни приймаючого суспільства щодо країни походження тощо. У такому переліку цілком логічним постає запитання: який з даних пунктів діаспорної ідентичності набуває і раціонального, і змістовного характеру. Ключове питання полягає в тому, яке значення має етнічна ідентичність в умовах іноетнічного оточення, які поведінкові стратегії вона породжує, які соціальні умови і чинники детермінують етнічну (ре-)орієнтацію групи. При цьому заз-

начимо, що ступінь і межі діаспорності є рухливими і залежать від ряду чинників, зокрема таких, як події на батьківщині. Механізмами адаптації ядра культури до мінливого соціотехнологічного середовища є свідомість і самосвідомість.

Загальновідомо, що члени діаспорних спільнот часто відчувають стрес, викликаний конфліктом самоідентифікації та поведінковими моделями, оскільки останні формуються не лише під впливом батьківщини, але й приймаючого суспільства. У такому випадку актуальності набуває питання: наскільки державні органи країн проживання сприяють збереженню зарубіжними українцями своєї ідентичності. Так, під час II Всесвітнього форуму українців (1997 р.) було проведене експертне опитування його учасників, в якому взяли участь близько 100 експертів з 22 країн світу. Як засвідчило це опитування, експерти з країн Західної Європи, Північної Америки зазначають, що уряди цих країн проводять сприятливу політику щодо забезпечення етнонаціонального розвитку українців. Зокрема, вони створюють сприятливі організаційно-правові, культурно-освітні та інформаційні умови щодо забезпечення різноманітних запитів української діаспори.

Експерти з країн Східної Європи в цілому також позитивно оцінили прагнення урядів своїх країн щодо задоволення національно-культурних і мовних потреб зарубіжних українців. Розглянемо це на прикладі вибіркового соціологічного опитування українців Румунії [1, с. 48–67]. Принагідно зазначимо, що створені в Румунії політико-правові та соціально-економічні умови позитивно впливають на самовизначення всіх етнічних меншин, на взаєморозуміння між народами, їх мирне співіснування та етнокультурний розвиток (див. табл. 1.).

Таблиця 1

Відомості про чисельність та мовну самоідентифікацію українців Румунії за повітами

Повіт	Чисельність українців, за даними перепису 1992 р.			Чисельність українців, які вважають рідною українську мову	
	осіб	% від усіх українців Румунії	% від усього населення повіту	осіб	% від загального числа у повіті
1. Марамуреш	36685	55,8	6,8	35891	97,8
2. Сучава	9549	14,5	0,4	9042	94,7
3. Тіміш	6468	9,8	0,9	5666	87
4. Караш-Северін	4118	6,3	1,1	3686	89,5
5. Тульча	3847	5,9	1,4	2620	68,2
6. Сагу-Маре	1362	2,1	0,3	976	71,7
Інші регіони	3735	5,7	0,02	-	-
Разом по Румунії	65764	-	0,3	60482	92,0

Зв'язок з мовою є важливим стабілізуючим чинником такого часом аморфного й хисткого поняття, як ідентичність. Процес пошуку нової ідентичності має цілий ряд видимих ознак, що дає можливість описати його у конкретних проявах. Так, всяка національна культура базується перш за все на мові, і національна ідентифікація включає в себе володіння мовою як базисною. Тому українську мову можна вважати основою українськості і найбільш важливим інстру-

ментом соціалізації мігранта. Володіючи мовою приймаючого суспільства, емігрант тим самим підсвідомо руйнує свою групову етнічну і соціокультурну ідентичність. Так, дослідження мовної компетентності українців Румунії показало, що більшість опитаних (75,3%) вважають рідною українську мову, відповідно румунську назвали рідною 19,9%. Незважаючи на це, досить вільно румунською мовою володіють 92,4% респондентів. Серед респондентів, які вважають українську мову рідною, превалює відсоток тих, хто більш вільно володіє нею, – 81,0%. На відміну від них, 15,5% розмовляють з певними труднощами, 3,2% – можуть порозумітися і лише 0,4% – зовсім не знають української мови. Проте порівняння рівнів знання української та румунської мов свідчить на користь останньої (53,1% опитаних вказали, що знають її краще, ніж українську). Найбільший відсоток респондентів, які вважають українську мову рідною, становлять представники старших вікових груп – 86,4%, високим цей же показник залишається і серед молодих осіб віком до 30 років – 79,6%. Поряд із цим, за ступенем визнання української мови рідною респонденти з початковою освітою поступаються респондентам, які мають середню, середню спеціальну та вищу освіту (див. табл. 2).

Таблиця 2

Залежність мовної компетентності від рівня освіти (%)

Рідна мова	Початкова освіта	Середня та середня спеціальна освіта	Вища освіта
Румунська	20,6	9,5	16,9
Українська	76,6	82,4	77,8
Інша	2,8	0,7	2,6

А за ступенем володіння українською мовою респонденти з початковою та середньою і середньою спеціальною освітою не поступаються респондентам, які мають вищу освіту (див. табл. 3).

Таблиця 3

Ступінь володіння українською мовою в залежності від рівня освіти опитаних

Ступінь володіння українською мовою	Початкова освіта	Середня та середня спеціальна освіта	Вища освіта
досить вільно	63,4	76,5	62,5
розмовляю з певними труднощами	27,9	25,6	10,1
можу порозумітися	6,7	8,8	8,3
зовсім не володію	1,9	3,1	5,1

Проте, незалежно від віку та освіти, переважна більшість респондентів (89,8%) бажає, щоб їхні діти (онуки) знали українську мову. Хоча серед них усе ж таки більший відсоток припадає на респондентів старшого віку з початковою освітою (див. табл. 4). Водночас 43,3% опитаних указали на доцільність навчання дітей у школі і українською, і румунською мовами, а 25,4% – наголосили на необхідності викладання українською мовою всіх шкільних предметів.

Таблиця 4

Розподіл відповідей респондентів на запитання “Чи бажали б Ви, щоб Ваші діти знали українську мову” в залежності від віку батьків (%)

	до 30 років	31–40 років	41–50 років	51–60 років	понад 60 років
Так	90,1	94,4	83,2	92,2	97,3
Важко відповісти	5,6	1,6	11,6	5,2	2,7
Ні	4,2	4,0	5,2	2,6	0

Отже, результати опитування свідчать про те, що, незважаючи на досить високий рівень володіння українцями румунською мовою, українська мова не втрачає для них своєї значущості.

Релігійна ситуація в місцях компактного проживання українців Румунії свідчить, що поширення діяльності православної та греко-католицької конфесій наштовхується на певний спротив з боку румунської православної церкви, а також незацікавленість румунської держави сприяти толерантній релігійній політиці щодо української меншини в цілому. Так, зокрема, керівництво румунської православної церкви намагається стримувати процес відновлення богослужіння українською мовою в православних та колишніх греко-католицьких храмах в українських селах повітів Тульча і Сучава. Проте 53,3% опитаних бажали б ведення богослужіння українською мовою, а 29,2% – українською і румунською. Як показало це опитування, українська церква Румунії поки що не відіграє досить помітної ролі у збереженні етнічної ідентичності української діаспори.

В інооточуючому середовищі діаспори етнокультурна самоідентифікація витісняє такі ознаки, як спільність мови і релігії. Так, можна навести приклад, коли молоді нащадки української діаспори Північної Америки не знають рідної мови, але продовжують вважати себе українцями. Або, скажімо, українці, особливо представники західної діаспори, мають різне віросповідання, але це не заважає їм вважати себе українцями. Тобто, діаспора формується на основі етнічних груп, але не збігається з ними за об’єктивними етнічними характеристиками.

Зарубіжні українці, потрапивши до іноетнічного оточення, стикалися тут з іншою структурою суспільних зв’язків, з іншими звичаями та традиціями. Для того щоб пройти нелегкий шлях пристосування до інших економічних, соціальних та культурних умов, їм потрібно було об’єднатися у певну спільність. І в цей період адаптації однією з головних ознак такої спільності було українське походження, яке підкріплювалося єдиною мовою, близькістю культури та звичаїв. Провідне місце в цьому процесі відіграли культурологічні чинники. Підтвердження цьому ми знаходимо в історії української еміграції до країн Північноамериканського континенту. Так, упродовж свого існування в країнах імміграції, українці створювали свої страхово-допоміжні товариства, професійні та політичні організації, запроваджували парафіяльні школи при українських церквах, недільні школи, мають цілу низку українських музеїв і активно зберігають культурну спадщину свого народу. Для своїх співвітчизників з етнічного материка представники західної діаспори завдяки організованості й мобілізованості є прикладом відданості

своїй мові й стійкості до асиміляції, на відміну від представників східної діаспори, які поки що перебувають у стані самовизначення, організаційного становлення та духовного об'єднання. Хоча треба відзначити, що останнім часом спостерігається прагнення представників новітньої хвилі еміграції до опанування мови домінуючого етносу, внаслідок чого, очевидно, змінюватиметься і мова, з якою ідентифікує себе закордонне українство.

Науковці, досліджуючи і визначаючи групову чи колективну ідентичність, особливу увагу приділяють таким об'єктивним критеріям, як мова, звичаї, традиції, спільність походження тощо. І взагалі, кожний феномен в культурі може набувати характеру символу етнічності. Але мова усвідомлюється як головна етнодиференціююча ознака та етнічна цінність. Так, на кінець 90-х років минулого століття лише 20% українських канадців користувалися українською мовою, у 1971 р. українська етнічна група займала 3-є місце серед спільнот, що володіють національною мовою, у 1991 р. вона перемістилась на 5-е, а в 1996 р. – на 8-е місце. Соціологічні дослідження свідчать про те, що в побутовому спілкуванні найчастіше використовують англійську мову – 67%, українську – 31%, французьку – 0,4%, інші мови – 0,7% [4, с. 57]. Поряд із цим, необхідно враховувати також і суб'єктивні чинники, а саме: символи, вірування, колективні прагнення даної спільноти. Одним із критеріїв дійсного існування такої спільноти є її конституційна наповненість, наявність інституцій для її існування (засоби масової інформації, культурні, політичні організації, навчальні заклади тощо). Виходячи з культурної обумовленості етнічної ідентичності, необхідно враховувати етнічні межі і дослідити цілу низку проблем – чим вони визначаються: зовнішнім культурним впливом чи залежать від суб'єктивних чинників.

Заслугує на увагу і проблема взаємовідносин діаспори з культурою приймаючого суспільства. Очевидно, що група не може зберігати себе в цій якості без певного культурного багажу, що звичайно передбачає наявність еліти, здатної його не лише “нести”, але і оновлювати. Водночас культура діаспори і культура батьківщини – не обов'язково одне і теж. Так, внаслідок тривалого перебування в іноетнічному оточенні, етнічна культура діаспори не є ідентичною культурі етносу, від якого утворилась етнічна спільнота, оскільки на ній позначається вплив культури іноетнічного оточення, а внаслідок втрати зв'язку з материнським етносом втрачається і передача культурних традицій.

У цілому ж можна зазначити, що для збереження своєї ідентичності українська діаспора шукає засоби відповідно до обставин, котрі існують у країні проживання, покладаючись при цьому на себе. У Канаді, зокрема, це здійснювалося за допомогою проведення політики багатокультурності, прийнятої у жовтні 1971 р., коли українські канадці дістали значно ширші можливості для збереження своєї етнокультурної самобутності. Зокрема, з часу проведення політики багатокультурності, федеральний уряд Канади надавав субсидії на видання книжок з історії української громади Канади, частково фінансувалися українські фестивалі тощо.

Слід зазначити, що впродовж 1950–1970-х рр. серед представників зарубіжної діаспори Північної Америки відбулося становлення національної ідентичності іммігрантів, з'явилися визнані лідери і зміцнилася ідея відродження

незалежної держави. Дуже сильний вплив на зміцнення етнічної ідентичності зарубіжних українців справила подія здобуття Україною незалежності, коли понад 16 млн. осіб українського походження, що за далеко не повною статистикою, проживають поза межами України, перестали бути діаспорою бездержавного народу. Так, після прийняття Верховною Радою України Декларації про державний суверенітет та проголошення Акта про державну незалежність співробітництво України з діаспорою набуло принципово нових ознак. Нині представники української діаспори, особливо західної, можуть відіграти унікальну роль у створенні сучасного громадянського суспільства в Україні [5, с. 84]. Багаторічна практика показує, що активна взаємодія громадських українських організацій в Україні дозволяє створити потужний, по-державному зорієнтований демократичний потенціал. І активна участь у цьому процесі представників української діаспори дала б змогу в глобальному плані пришвидшити, сконсолідувати і віднайти чіткі державницькі вектори подальшого розвитку України.

Отже, на основі вищезазначених даних можна стверджувати, що представникам української діаспори, як східної, так і західної, властива амбівалентна, невиражена, а інколи “подвійна” чи навіть “потрійна” ідентичність. Саме цей тип етнічної ідентичності є досить поширеним в етнічно змішаному середовищі. Особи українського походження демонструють акумуляцію специфічних рис традиційної етнічної культури, компенсацію втрачених етнодиференціюючих ознак (спільність території, рідна мова, писемність, етнологічні знання тощо) за рахунок побутових елементів матеріальної і духовної культури; підтримання своєї етнічної ідентичності в країнах проживання.

До основних показників української ідентичності можна віднести збереження віросповідання; дотримання традиційних звичаїв та обрядів; відвідування України; українська освіта; ставлення до змішаних шлюбів. На сьогодні досить чітко спостерігається домінування етнокультурних (етномовних) форм ідентичностей, які базуються на приналежності до етнолінгвістичної спільноти і в минулому, і в сьогоденні. Етнокультурна особливість групи базується в основному на прихильності до української мови, при цьому культурно-лінгвістичні симпатії зарубіжних українців є більш абстрактними. Представники української діаспори поза межами України зберігають субстанцію етнічної культурної спільноти, природно інтегруючись у політичну, соціальну й економічну систему своїх нових країн. При цьому етнічність національної діаспори як етнічність переселенської меншини має власні форми самовираження і спирається на цілісний етнокультурний комплекс, основне місце в якому належить етнокультурній ідентичності.

-
1. Аза Л.О., Попок А.А., Швачка О.В. Українці Румунії: сучасний стан та перспективи етнокультурного розвитку. – К.: Соціс, 1999. – 88 с.
 2. Культурні зв'язки Донеччини з українським зарубіжжям : Матеріали наук.-практ. конф., м. Донецьк, 17 грудня 2004 р. – Донецьк: Донецьке відділення Т-ва “Україна – Світ”; Східний видавн. дім, 2004. – 236 с.
 3. Сафран У. Сравнительный анализ диаспор : Размышления о книге Р. Коэна «Мировые диаспоры» // Диаспоры. – 2004. – № 4.
 4. Троциньський В., Шевченко А. Українці у світі. – К., 1999. – 351 с.